

Voëls van eenderse vere? Oor die Israelitiese en Egiptiese wysheid en voëlsimbole¹

I J J Spangenberg
(Universiteit van Suid-Afrika)

ABSTRACT

Birds of a feather? Ancient Israelite and Egyptian wisdom and bird symbols

Ordinary Bible readers are not always aware that sections of the Old Testament contain material that agrees (almost verbally) with other documents of the ancient Near East. One of these sections is Proverbs 22:17-24:22. The publication of papyri containing the Egyptian wisdom book "Wisdom of Amen-em-ope" in 1923 made this evident. This article takes a brief look at the history of wisdom research since 1923, and gives a positive reply to the question whether ancient Israelite wisdom and Egyptian wisdom are similar. This answer, however, impinges on the reformed doctrine of Scripture. Georg Fohrer has emphasized this almost three decades ago but in South Africa we are still struggling to come to terms with this.

1 INLEIDING

Van die inligting waarmee Ou-Testamentici daagliks werk en dikwels as algemene kennis aanvaar, was sowat 'n eeu en 'n half gelede nie so algemeen nie. Kennis van die kulture van die ou Nabye Ooste het maar eers teen die einde van die negentiende eeu na gewone burgers van die Westerse wêreld begin deursyfer. Om die waarheid te sê, die ontsluiting van die groot kulture van die ou Nabye Ooste (die kulture van Egipte en Mesopotamië) het maar eers sedert die middel van die negentiende eeu plaasgevind (vgl Moorey 1991:1-24).

Dit was dikwels toevallige ontdekkings wat bygedra het tot hierdie ontsluiting. Om slegs een voorbeeld te noem: die Amarna-briewe wat die korrespondensie van farao Amenofis III en farao Amenofis IV (veertiende eeu vC) bevat, is gedurende 1887 ongeveer 190 km suid van Kaïro deur 'n gewone landbouer ontdek (Moorey 1991:6). Hierdie farao's het met regeerders van die stadstate in Palestina gekorrespondeer oor (onder andere) verdrae wat die farao's met hulle gesluit het. Soos die argeologiese ontdekkings toegeneem het, het dit duidelik geword dat die bevolkings wat woonagtig was in Kanaän/Palestina (soos onder andere

---

¹ Vir Wil Vosloo was dit nog altyd belangrik om gewone lidmate bekend te stel aan die nuwere insigte en navorsingsresultate op die terrein van die Bybelwetenskappe. Dit is in daardie gees wat ek hierdie artikel geskryf het. Ek dra dit graag aan hom op met dankbaarheid vir wat ek van hom kon leer rondom geloof en wetenskap.

die Israeliete) se godsdienst, kultuur en leefwyse nie wesenlik verskil het van dié van die omringende volke nie.

Hierdie ontdekkings het natuurlik ook 'n ingrypende invloed uitgeoefen op mense se sienings van die Bybel. Aan die begin van die negentiende eeu het die Bybel nog die sentrale plek ingeneem in die intellektuele en godsdienstige lewe van die Westerse wêreld. Mense het gereken dat dit "[A] unique self-contained legacy from the ancient Near East" is (vgl Moorey 1991:1). Oor die uniekheid van die Bybelboeke het mense egter toenemend begin twyfel. Ou gekoesterde standpunte oor die ontstaan en outeurskap van Bybelboeke is bevraagteken. Die stryd rondom die outeurskap van Moses is seker een van die bekendstes. Navorsing het uitgewys dat hy nie vir die hele Pentateug (Gen, Eks, Lev, Num, Deut) verantwoordelik kon wees nie (vgl Deist, 1976; Houtman 1980). Verder het dit duidelik geword dat van hierdie boeke 'n lang ontstaansgeskiedenis gehad het en dat van die verhale wat daarin voorkom verrassende ooreenstemmings vertoon met buite-bybelse verhale. Dink maar aan die verhaal van Noag en die verhaal van Utnapisjtim in die Gilgamesj-epos (Schmid 1975:50-89).

2 DIE ONTSLUITING VAN DIE EGIPTIESE WYSHEID

Alhoewel Hermann Gunkel reeds in 1890 die vermoede uitgespreek het dat die Israelitiese wysheid, soos vervat in die boek Spreuke, onder Egiptiese invloed staan (vgl Baumgartner 1933), is die waarheid van hierdie stelling maar eers vroeg in die twintigste eeu bevestig. Papiri met die teks van die Egiptiese wysheidsgeskrif "Die wysheid van Amen-empoe" is in 1888 deur die Britse Museum in Londen aangekoop, maar 'n vertaling daarvan is eers in 1923 gepubliseer. Sir Wallis Budge (1924)², kurator van die Egiptiese en Assiriese oudhede in hierdie museum, was hiervoor verantwoordelik. Die vertaling het onmiddellik Ou-Testamentici se aandag getrek, want die inhoud van hierdie wysheidsgeskrif het verrassende ooreenstemmings vertoon met 'n gedeelte van die boek Spreuke.

Adolph Erman (professor in Berlyn) het in die volgende jaar (1924) 'n lesing voor die Pruisiese Akademie gelewer met die titel "Eine ägyptische Quelle der 'Sprüche Salomos'". 'n Interessante debat het hierop gevolg. Erman (1924) was vas oortuig dat die skrywer van Spreuke 22:17-24:22 die Egiptiese wysheidsgeskrif onder oë gehad het. Ander geleerdes (o a Kevin 1930) was weer vas oortuig dat die skrywer van die Egiptiese geskrif die gedeelte in Spreuke geken het. 'n Derde groep (o a Oosterley 1927) het gereken dat beide skrywers van 'n ouer Semitiese bron gebruik gemaak het. 'n Vierde groep (o a Aalders 1934; Herzog

---

² Die 1923-uitgawe van hierdie publikasie was onverkrygbaar.

1929) wou van ontlening niks weet nie. Volgens hulle het die skrywers onafhanklik van mekaar die spreuke geskryf.

Hier volg drie aanhalings uit Spreuke en drie uit die “Wysheid van Amen-em-ope” om enkele ooreenstemmende temas te illustreer. Die temas is: (1) beskerming van die arme, (2) waarskuwing teen die heethoof, (3) eerbied vir eiendomsreg. (Die aanhalings uit die “Wysheids van Amen-em-ope” kom uit “Texte aus der Umwelt des Alten Testaments” [Burkard et al 1991].)

Tema 1: Beskerming van die arme

Beroof nie die arme, omdat hy arm is nie
en vertrap nie die ellendige in die poort nie.
Want die Here sal hulle saak verdedig
en diegene wat hulle beroof van hulle lewe beroof.
Spreuke 22:22-23

Hüte dich, einen Elenden zu berauben
gegen einen Schwachen mächtig zu sein.
Strecke nicht deine Hand aus, um einem Alten zu nahen
und habe nicht teil an einem Großen. Amen-em-ope (hfst 2)

Tema 2: Waarskuwing teen die heethoof

Verkeer nie met 'n driftige man nie
en met 'n opvlieënde mens moet jy nie omgaan nie.
Sodat jy nie sy maniere aanleer
en 'n strik vir jouself stel nie. Spreuke 22:24-25

Verbrüdere dich nicht mit dem Heißen
und tritt nicht an ihn heran, um zu reden.
Bewahre deine Zunge davor, deinem Vorgesetzten zu antworten
und hüte dich, ihm zu fluchen. Amen-em-ope (hfst 9)

Tema 3: Eerbied vir eiendomsreg

Verlê die ou grenslyne nie
en kom nie op die landerye van die wese nie.
Want hulle beskermer is magtig;
Hy sal hulle saak teen jou behartig. Spreuke 23:10-11

Verschiebe nicht den Stein auf den Grenzen des Fruchtlandes
und störe nicht den Ort der Meßschnur.
Begehre nicht eine Elle Acker,
und greife nicht die Grenze einer Witwe an. Amen-em-ope (hfst 6)

Vandag word daar nie meer oor gekibbel oor die feit dat die gedeelte in die boek Spreuke wél met die “Wysheid van Amen-em-ope” verband

hou nie (vgl Bryce 1979:101–111; Preuss 1987:33; Murphy 1990:23). Loader (1989:713) lewer soos volg kommentaar op Spreuke 22:17-23:11 in die *Verklarende Bybel (1983-vertaling)*: “Hierdie paragraaf hou verband met die Egiptiese wysheidsboek van Amen-em-ope uit die 11de of 12de eeu vC. Die Hebreeuse spreukedigter het hieruit ’n opsomming saamgestel wat soms woordeliks ooreenstem met die oorspronklike”.

Die “Wysheid van Amen-em-ope” het geleerdes ook gehelp om ’n enigmatiese Hebreeuse woord in Spreuke 22:20 sinvol te vertaal. Dit is die woord *šlšwm* wat vroeër óf met die woord “kernagtig”, óf “belangrik”, óf “vorige” vertaal is. Tans is geleerdes van oortuiging dat dit liefers met “dertig” (in Hebreeus *šlšym*) vertaal moet word. Daar is dertig eenhede in Die “Wysheid van Amen-em-ope” en alhoewel Spreuke 22:17-24:22 nie uit presies dertig eenhede bestaan nie, is Ou-Testamentici oortuig dat hierdie woord sinspeel op die “dertig eenhede” van Amen-em-ope. Sowel die *New English Bible* as die *Revised English Bible* vertaal dié Hebreeuse woord dan ook met “dertig”:

Here I have written out for you thirty sayings
full of knowledge and wise advice (*NEB & REB*).

Die vertalers van die 1983-Afrikaanse vertaling van die Bybel het die betrokke woord nog steeds met “belangrik” vertaal:

Ek skryf vir jou belangrike voorskrifte neer
om jou leiding te gee en die nodige kennis.

’n Mens kan nie anders as om te vermoed dat dogmatiese vooroordele (bewustelik of onbewustelik) in die vertaling ’n rol gespeel het nie. As mens die feit aanvaar dat ’n Israelitiese skrywer uit ’n Egiptiese wysheidsgeskrif aangehaal het, staan die siening dat die Bybel ’n geïnspireerde openbaringsdokument is in die spervuur (vgl Fohrer 1991:158). Kan ’n mens nog na God verwys as *Auctor primarius* (die eintlike skrywer van die Bybelboeke - Potgieter 1990:59) as dit ’n uitgemaakte saak is dat Bybelskrywers ontleen het aan ander ou Nabye Oosterse geskrifte? Hoe moet die idee van inspirasie verstaan word? Was die Egiptiese skrywer ook geïnspireer?

Wallis Budge se vertaling en die debat wat daarop gevolg het, het geen geringe rol gespeel in die wek van mense se belangstelling in die Egiptiese, Israelitiese en Mesopotamiese wysheid nie (vgl Scott 1970:23; Kraus, 1969:478). Geleerdes het in alle erns begin kyk na die ooreenkomste en verskille (vgl Fichtner 1933; Gese 1958). Die Israelitiese wysheidsliteratuur (Spreuke, Job en Prediker) was nie meer die stiefkind van die Ou-Testamentiese wetenskap nie, maar het sedert die vyftigerjare van die twintigste eeu in die kalklig kom staan (vgl Westermann

1991). Die plek wat geleerdes in hulle Ou Testament teologieë aan die wysheid gegee het, het nou 'n maatstaf geword om te sê of dit 'n goeie of minder goeie Ou Testament teologie is. As voorbeeld kan 'n mens hier na die Duitse Ou-Testamentikus Gerhard von Rad verwys. Hy het 'n teologie van die Ou Testament in twee bande gepubliseer (Von Rad 1958, 1962), maar is gekritiseer omdat hy die wysheid ondergeskik gestel het aan die heilsgeskiedenis (vgl Zimmerli 1963:100-111; Scott 1970:41; Crenshaw 1976:1). Volgens hom is die heilsgeskiedenis die sentrale tema van die Ou Testament en weerspieël die wysheidsliteratuur (net soos die Psalms) Israel se antwoord op God se heilisdade. Von Rad het die kritiek op sy Ou Testament teologie só ter harte geneem dat hy ongeveer 'n dekade later 'n monografie oor die Israelitiese wysheid gepubliseer het (1970).

3 SPREUKE 22:17–24:22 EN DIE EGIPTIESE WYSHEID

Uit die voorafgaande mag sommige lesers die afleiding maak dat die vertaling van die “Wysheid van Amen-em-ope” geleerdes daartoe gebring het om Spreuke 22:17-24:22 as 'n afsonderlike gedeelte in die boek Spreuke te identifiseer. Die teendeel is egter waar. Reeds vóór hierdie vertaling was geleerdes daarvan bewus dat hierdie 'n afsonderlike gedeelte in die boek Spreuke is (vgl Frankenberg 1898; Toy 1914). Spreuke 22:17 lui immers soos volg: “Gee gehoor en luister na die woorde van die wyse manne, en let op my kennis”. Afgesien daarvan dat hierdie vers duidelik as 'n inleiding tot 'n spreukversameling bedoel is, is die spreuke wat daarop volg, langer as die voorafgaandes.

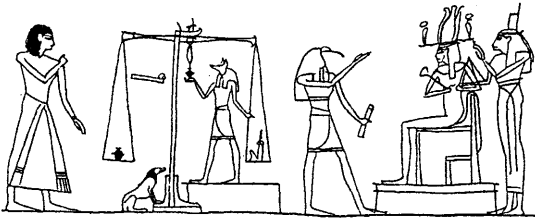
Spreuke 24:23a is op sy beurt 'n inleidingsvers, want dit lui soos volg: “Ook hierdie spreuke is van die wyse manne afkomstig”. Net soos Spreuke 22:17-24:22 'n eenheid in die boek Spreuke is, is Spreuke 24:23-34 'n herkenbare eenheid, want Spreuke 25-29 word aangebied as spreuke van Salomo wat Hiskia se wyse manne versamel het (vgl Spr 25:1).

Tydens die bestudering van Spreuke 22:17-24:22 het dit aan die lig gekom dat die ooreenstemmings tussen die spreuke in hierdie gedeelte en die spreuke in die “Wysheid van Amen-em-ope” plotseling by Spreuke 23:11 eindig. Spreuke 23:12-24:22 staan egter nie heeltemal los van die voorafgaande spreuke nie, want dit bevat ook langer spreuke en die inhoud herinner 'n mens aan die Egiptiese wysheid. Spreuke 24:12 lui immers soos volg:

As jy sê: “Kyk, ons het dit nie geweet nie” —
sal Hy wat die harte toets, dit nie merk nie?
En Hy wat let op jou siel,
Hy kom dit te wete en vergeld die mens na sy dade.

Wanneer 'n mens kennis dra van die Egiptiese tekeninge wat die oordeel na die dood uitbeeld (illustrasie 1 - vgl Görg 1992:131) is die ooreenkoms opvallend. Die prentjie wat hierdie spreuk voor oë roep, is die weeg van die “hart” of “siel” na die dood en die beoordeling van die mens se dade soos die Egiptenare dit voorgestel het. Op die een skaalpan lê 'n kruikie wat die mens se hart/siel verteenwoordig en op die ander skaalpan is 'n beeldjie van die godin Ma'at. Sy is met reg en geregtigheid geassosieer en as simbool hiervan is daar altyd 'n volstruisveer in haar hare (illustrasie 2 - vgl Assmann 1990). Waarom juis 'n volstruisveer? Die vermoede is dat die simmetrie van die veer die beginsel van ewewigtigheid, geregtigheid en waarheid waarmee Ma'at geassosieer is, versinnebeeld.

Illustrasie 1: Oordeel na die dood

Die voortgaande bestudering van die Egiptiese wysheid het verder aan die lig gebring dat hierdie godin ook met die wysheid geassosieer is. Dit het geleerdes se oë geopen vir 'n belangrike beginsel in die Israelitiese wysheid: die beginsel van orde, balans, vrede en geregtigheid.

Illustrasie 2: Die godin Ma'at

4 DIE BEGINSEL VAN ORDE, BALANS, VREDE, GERECHTIGHEID

Die Switserse Ou-Testamentikus, Hans Heinrich Schmid (1966), het in 'n omvattende studie van die Egiptiese, Mesopotamiese en Israelitiese wysheid, soos weerspieël in verskillende wysheidsgeskrifte, aangetoon dat die beginsel van orde, balans, vrede en geregtigheid 'n groot rol daarin speel.

In die Egiptiese wysheid het die godin Ma'at nie alleen die kosmiese orde versinnebeeld nie, maar ook die sosiale en politieke orde. Die wysheidsliteratuur van Egipte was daarop afgestem om mense te help om ordelik en gebalanseerd te leef. Diegene wat ordelik en gebalanseerd geleef het, het geluk, vrede en voorspoed ervaar. Daarteenoor is diegene wat wanordelik en ongebalanseerd geleef het se lewe gekenmerk deur pyn, ongeluk, onvrede en teëspoed (Schmid 1966:17-36).

Schmid het egter ook aangetoon dat daar tydperke in die geskiedenis van Egipte voorgekom het wat gekenmerk is deur kwelvrae oor die afwesigheid van orde. Die farao's se maatskaplike en politieke beleid het 'n strewe na ordelikheid verraai, maar dit het hulle ontwyk. Wanorde was dikwels aan die orde van die dag. Let 'n mens op die wysheid van die Ou Ryk, die Eerste Intermediêre Tydperk, die Middelryk en die Nuwe Ryk is daar opvallende verskille (Schmid 1966:36-78).

Diagram 1: Die Egiptiese ryke in kronologiese volgorde

3000 vC	2920-2649 vC	Vroeë Dinastieke Periode (Dinastieë I–II)
	2649-2150 vC	Ou Ryk (Dinastieë III–VI)
	2150-2040 vC	Eerste Intermediêre Periode (Dinastieë VII–XI)
2000 vC	2040-1700 vC	Middelryk (Dinastieë XI–XIII)
	1700-1550 vC	Tweede Intermediêre Periode (Dinastieë XIII–XVII)
	1550-1070 vC	Nuwe Ryk (Dinastieë XVIII–XX)
1000 vC	1070-712 vC	Laat Nuwe Ryk (Derde Intermediêre Periode)
	712-332 vC	Laat Periode
	332-30 vC	Ptolomese Periode
1 nC		

Die wysheid van die Ou Ryk het grootliks gewentel om die totstandbrenging van orde. Die farao's, hulle amptenare en die burgers moes nie maar net inskakel by die orde nie, maar moes dit skep. “Die onderrig van Ptahhotep” en “Die onderrig van Kagemni”, twee wysheidsgeskrifte uit hierdie tydperk, weerspieël iets hiervan.

Na die verval van die Ou Ryk het daar grootliks wanorde geheers en dit word dan ook weerspieël in die wysheidsgeskrifte uit hierdie tydperk. Daar heers kwelvrae oor die verval wat ingetree het en oor die afwesigheid van orde. Daar is 'n duidelike soeke na wat reg en verkeerd is; na wat mag en nie mag nie; na vrede en voorspoed. Vergelyk hiervoor die volgende wysheidsgeskrifte: “Die weeklaag van die boer”, “Die voorspellings van Neferti” en “Die waarskuwings van Ipuwer”.

Die wysheid van die Nuwe Ryk toon weer tekens van verstarring omdat daar teruggegryp word na die wysheid van die Ou Ryk. Die ou wysheid was egter nie geskik vir die nuwe tydperk nie. Dit was wysheid uit die oude doos en het nie van vitaliteit getuig nie. Hier kan 'n mens gaan kyk na die “Wysheidsonderrig van Anii”.

Die verskille in die wysheid van die verskillende tydvakke in die Egiptiese geskiedenis tree duidelik aan die lig wanneer 'n mens ook kyk hoe die samehang tussen dae en hulle gevolge verstaan is. Tydens die Ou Ryk het mense as 't ware instinkmatig geweet hoe hulle moes leef om in pas met die orde te leef. Voorts het hulle ook geweet dat wie in pas met die orde leef, geluk, voorspoed en sukses sou ervaar. Gedurende die Eerste Intermediêre Tydvak en die Middelryk het hierdie vanselfsprekendheid verdwyn. Die samehang tussen dae en hulle gevolge was nie meer duidelik nie. Dade en gevolge het los van mekaar begin staan. Diegene wat ordelik geleef het, het nie altyd die goeie ervaar nie. Vanweë hierdie “breuk” is die idee van 'n oordeel na die dood ingevoer.

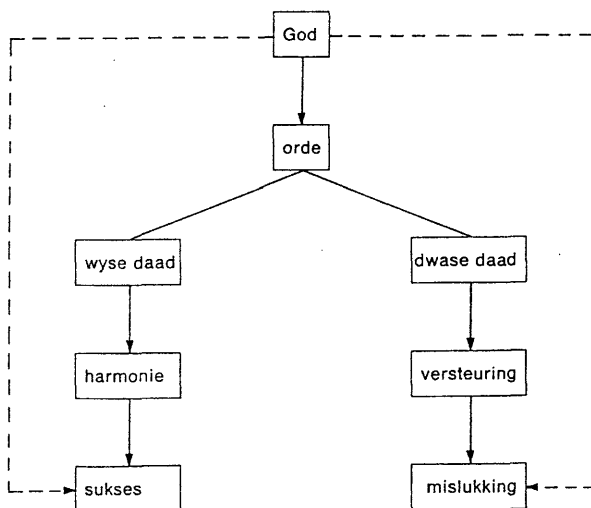

Tydens die Nuwe Ryk en die tyd wat daarop gevolg het, het die idee van 'n samehang tussen daade en hulle gevolge verder ontwikkel tot 'n vergeldingsdogma. Mense se geluk of ongeluk het volgens hierdie dogma direk verband gehou met hulle daade. Die soepelheid van die vroeëre wysheid was daarmee heen.

Hierdie fases wat Schmid in die Egiptiese wysheid ontdek het, het hy ook in die Israelitiese wysheid uitgewys (1966:144-201). Daar was aanvanklik 'n *soepelfase* waarna *verstarring* ingetree het totdat daar uiteindelik 'n *vergeldingsdogma* ontstaan het. Hierna het 'n reaksie op die dogma voorgekom. In die Israelitiese wysheid het die beginsel van orde ook 'n groot rol gespeel. In Israel is die begrippe "vrede" en "geregtigheid" veral gebruik om die beginsel waarom dit in die wysheid gaan, te verwoord (vgl Schmid 1968; 1971). Die Israelitiese wysheidsleermeesters het egter nie simbole uit die voëllewe of ander dierelewe gebruik om die beginsel visueel voor te stel nie. Tot dusver is daar (na my wete) nog geen tekening of simbool hiervoor in argeologiese opgrawings gevind nie.

In Suid-Afrika het veral Loader die studies van Schmid vrugbaar benut in sy publikasies oor die Israelitiese wysheid (vgl 1972a; 1972b; 1977; 1979; 1983; 1986; 1989). Die diagram wat hy na aanleiding hiervan ontwerp het (vgl diagram 2 - Loader 1986:105), is steeds 'n handige hulpmiddel om vir mense te verduidelik dat God volgens die Israelitiese wysheidspespektief tegelykertyd die Skepper en Garant van die orde is.

Diagram 2: Die beginsel van orde

God het dus nie net die orde geskep nie - Hy hou dit ook in stand en sorg dat goeie daade beloon en bose daade gestraf word. Hierdie perspektief word veral in die vroeë Israelitiese wysheid aangetref. Die kernagtige wysheidspreuke wat 'n mens in die boek Spreuke aantref (vgl Spr 25-29), was dus nie bedoel as altydgeldende reëls nie. Die wysheidsleermeesters wou met die spreuke wat hulle geformuleer het, riglyne aan hulle leerlinge verskaf oor hoe om op te tree sodat hulle 'n gelukkige en voorspoedige lewe kan ervaar. Die feit dat die spreuke as riglyne bedoel is en dat 'n mens *tyd en omstandighede* in aanmerking moet neem voordat jy optree, blyk duidelik uit die volgende teenstrydige raadgeulings:

Antwoord 'n dwaas nie volgens sy sotheid nie
sodat jy nie ook soos hy word nie.

Antwoord 'n dwaas volgens sy sotheid
sodat hy nie wys in sy eie oë is nie. Spreuke 26:4-5

Tyd en omstandighede moet bepaal watter één van die spreuke 'n mens gaan volg.

Hierdie soepelheid wat van die begin af deel van die wysheidsonderrig was, het mettergaan plek gemaak vir 'n meer verstarde opvatting. Mense het begin glo dat goeie daade *altyd* goeie gevolge sal hê en bose daade *altyd* slegte gevolge. Op grond van hierdie verstarde siening is mense ook in klasse verdeel: wyses en dwase, regverdiges en goddeloses (vgl Spr 10:3, 30; 11:8, 31). Daar is nie meer met die moontlikheid rekening gehou dat dinge anders kan uitval nie. Mense het die wysheidspreuke nie meer net as riglyne beskou nie, maar as altydgeldende reëls en onomstootlike waarhede. Waar daar vroeër aanvaar is dat *hierdie* handeling *moontlik* daardie gevolg kan hê, is nou aanvaar dat *hierdie* handeling *altyd* daardie gevolg sal hê. Mense het ook begin glo dat hulle vanuit die gevolge kan terugredeneer na die oorsake. Dit wil sê, wanneer mense ly moes hulle verkeerd gehandel het. Vergelyk byvoorbeeld Elifas se reaksie op Job se lyding:

Bedink tog, wie het ooit onskuldig omgekome
en waar is opregtes verdelg?

Wat ek wel gesien het, is dit: Die wat onreg ploeg
en moeite saai, dié maai dit. Job 4:7-8

Die skrywer van die boek Job trek juis te velde teen die verstarde wysheid en probeer aantoon dat die lewe geweldig ingewikkeld is en nie deur middel van 'n enkele dogma beskryf kan word nie. Ons sou ook kon sê dat Job *protesliteratuur* is wat protesteer teen die vergeldingsdogma

(vgl Loader 1983). Dit geld ook van die boek Prediker (vgl Loader 1979; Spangenberg 1993).

5 VOËLS VAN EENDERSE VERE?

In Egipte was die diereryk ten nouste verweef met die leefwêreld van die gode. Sekere diere was geassosieer met sekere gode en hulle is soms beskou as manifestasies van daardie gode. Neem byvoorbeeld die Skoorsteenveër (Heilige Ibis) wat met die god Thoth geassosieer is (vgl illustrasie 1) en die valk wat met die god Horus geassosieer is. Selfs aan die aasvoël is 'n positiewe betekenis toegeken. Na my mening kan 'n mens met groot stelligheid sê dat die Egiptiese godsdiens meer visueel ingestel was as die Israelitiese godsdiens. Die goddelike is nie maar net in en by tempels beleef nie, maar in die omgewing waar die mens geleef en daaglik 'n bestaan probeer maak het. Dat 'n voltruisveer geregtigheid en waarheid kon versimboliseer en met die godin Ma'at geassosieer is, is dus nie ongewoon nie. In die Israelitiese wysheid is dit egter ongewoon, maar in terme van die Israelitiese godsdiens is dit verstaanbaar. Alhoewel beeldryke taal gebruik is wanneer mense oor God gepraat en geskryf het (vgl Ps 23:1; Hos 11:1), is fisiese beelde van Hom verbied (Eks 20:3-5).

Hedendaagse lesers se gefassineerdheid met Ou Egipte, die piramides en die Egiptiese godsdiens hang na my mening saam met Egiptenare se ingesteldheid om iets meer raak te sien in alledaagse diere (vgl Sharif 1997). In Engels is daar die spreukwoord "Beauty is in the eye of the beholder". Wanneer mens die hiërogliewe en ander tekeninge van die ou Egiptenare sien, besef jy dat hierdie mense 'n besonderse blik op die lewe gehad het en dan is jy dankbaar dat iets daarvan ook neerslag gevind het in die wysheidsgeskrifte van Israel. In 'n sekere sin is die Israelitiese en Egiptiese wysheid wél voëls van eenderse vere. Die bewys daarvoor is nie alleen te vind in Spreuke 22:17-24:22 nie, maar ook in die beginsel van orde wat ten grondslag lê aan die Israelitiese wysheid. Die wysheidsleermeesters van die onderskeie volke het dit egter op so 'n manier benut dat dit harmonieer met die godsdiens van die betrokke volk.

Die ontdekking van die eendersheid van die Israelitiese en Egiptiese wysheid is egter nog nie verreken in die Skrifbeskouing wat sommige gereformeerde dogmatici en Ou-Testamentici in Suid-Afrika huldig nie. 'n Boek soos dié een van Manfred Görg (1992) sal beswaarlik in Suid-Afrika gepubliseer kan word en sy standpunte sal nie eintlik byval vind nie. Na my mening lê daar nog baie dink- en skryfwerk voor vir Suid-Afrikaanse dogmatici en Ou-Testamentici van die gereformeerde tradisie - veral in die lig van die ontsluiting van die leefwêreld van die Ou Nabye Oosterse mense.

Literatuurverwysings

- Aalders, G Ch 1934. *Bijbelsche spreuken de de onderwijzing van Amen-em-ope*. Assen: Hummelen.
- Assmann, J 1990. *Ma'at: Gerechtigkeid und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*. München: Beck.
- Baumgartner, W 1933. Die Israelitische Weisheitsliteratur. *ThR* 5, 259-288.
- Bryce, G 1979. *A Legacy of Wisdom*. Lewisburg: Bucknell.
- Budge, E A W 1924. *The teaching of Amen-em-apt, the son of Kanekht*. London: Martin Hopkinson and Co.
- Burkard, G et al 1991. *Weisheitstexte II*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus. (Texte aus der Umwelt des Alten Testaments, Band III, Lieferung 2).
- Crenshaw, J L 1976. *Studies in Ancient Israelite Wisdom*. New York: Ktav. (The Library of Biblical Studies).
- Deist, F E 1976. *Mosaïek van Moses: Pentateug-navorsing sedert die Reformasie*. Kaapstad: Tafelberg.
- Erman, A 1924. Die Weisheitsbuch des Amen-em-ope. *OLZ* 27, 241-252.
- Fichtner, J 1933. *Die altorientalische Weisheit in ihrer israelitisch-jüdische Ausprägung: Eine Studie zur Nationalisierung der Weisheit in Israel*. Giessen: Töpelmann. (BZAW 62).
- Fohrer, G 1991. Auslegung des Alten Testament - einige Hinweise für Nichtexegeten, in *Studien zum Alten Testament (1966-1988) mitsamt Bibliographie Georg Fohrer (1991)*, 151-159. Berlin: De Gruyter. (BZAW 196).
- Frankenberg, W 1898. *Die Sprüche*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. (Hand-Kommentar zum Alten Testament).
- Gese, H 1958. *Lehre und Wirklichkeit in der alten Weisheit: Studien zu den Sprüchen Salomos und zu dem Buche Hiob*. Tübingen: Mohr.
- Görg, M 1992. *Mythos, Glaube und Geschichte: Die Bilder des christlichen Credo und ihre Wurzeln im alten Ägypten*. Düsseldorf: Patmos.
- Herzog, D 1929. Die Sprüche des Amen-em-ope und Proverben 22:17-24:22. *ZS* 7, 124-160.
- Houtman, C 1980. *Inleiding in de Pentateuch: Een beschrijving van de geschiedenis van het onderzoek naar het ontstaan en de compositie van de eerste vijf boeken van het Oude Testament met een terugblik en een evaluatie*. Kampen: Kok.
- Kevin, R O 1930. The Wisdom of Amenemope and the Proverbs of Solomon. *JSOR* 14, 115-157.
- Kraus, H-J 1969. *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Loader, J A 1972a. Different reactions of Job and Qohelet to the doctrine of retribution. *OTWSA* 15 & 16, 43-48.
- , 1972b. Relativity in Near Eastern Wisdom. *OTE* 15 & 16, 49-58.
- , 1977. Chokma - Joseph - Hybris. *OTE* 17, 21-31.
- , 1979. *Polar Structures in the Book of Qohelet*. Berlin: De Gruyter (BZAW 152).
- , 1983. Job - antwoord of enigma. *ThEv (SA)* 16, 15-33.
- , 1986. Tekste met 'n wysheidsperspektief, in Deist, F E & Vorster, W S (reds), *Woorde wat ver kom*, 103-122. Kaapstad: Tafelberg (Literatuur van die Ou Testament, vol 1).
- , 1989. Spreuke van Salomo, in: Van Zyl, A H (red), *Verklarende Bybel (1983-vertaling)*, 684-721. Kaapstad: Lux Verbi.
- Moorey, P R S 1991. *A Century of Biblical Archaeology*. Cambridge: Lutterworth.

- Murphy, R E 1990. *The Tree of Life: An Exploration of Biblical Wisdom Literature*. New York: Doubleday (Anchor Bible Reference Library).
- Potgieter, P C 1990. *Skrif, dogma en verkondiging*. Kaapstad: Lux Verbi.
- Preuss, H-D 1987. *Einführung in die alttestamentliche Weisheitsliteratur*. Stuttgart: Kohlhammer. (Urban-Taschenbücher 383).
- Oesterley, W O E 1927. The "Teaching of Ame-em-ope" and the Old Testament. *ZAW* 45, 9-24.
- Schmid, H H 1966. *Wesen und Geschichte der Weisheit: Eine Untersuchung zur altorientalischen und israelitischen Weisheitsliteratur*. Berlin: Töpelmann. (BZAW 101).
- , 1968. *Gerechtigkeit als Weltordnung*. Tübingen: Mohr (BHT 40).
- , 1971. *šalôm: "Frieden" im Alten Orient und im Alten Testament*. Stuttgart: KBW Verlag (Stuttgarter Bibelstudien 51).
- , 1975. *Die Steine und das Wort: Fug und Unfug biblischer Archäologie*. Zürich: Theologischer Verlag.
- Scott, R B Y 1970. The study of the wisdom literature. *Int* 24, 20-45.
- Sharif, Z 1997. *Ancient Egypt: Ancient wisdom for the new age*. London: New Holland.
- Spangenberg, I J J 1993. *Die boek Prediker*. Kaapstad: Lux Verbi (Skrifuitleg vir Bybelstudent en Gemeente).
- Toy, C H 1914. *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Proverbs*. Edinburgh: Clark (ICC).
- Von Rad, G 1958. *Theologie des Alten Testaments. Band I: Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels*. München: Kaiser.
- , 1962. *Theologie des Alten Testaments. Band II: Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*. München: Kaiser.
- , 1970. *Weisheit in Israel*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Westermann, C 1991. *Forshungsgeschichte zur Weisheitsliteratur 1950-1990*. Stuttgart: Calwer.
- Zimmerli, W 1963. Gerhard von Rad: *Theologie des Alten Testaments*. *VT* 13, 100-111.